DE L'AMOR PER LA PARAULA:
Estudis en homenatge al professor José Enrique Gargallo Gil
2026, pp. 433–454, https://memoriadelcor.org

LES COSES I LES PARAULES VIATGEN: *DONARDA* DE FLANDES A MALLORCA

Josep MARTINES
Universitat d'Alacant

«Pescador de volantí,
quan s'agenolli la tarda,
sots l'últim cel de donarda,
aucells de sal caça en mi»
(Blai Bonet, «Germà del mar»,
Entre el coral i l'espiga, 1952 [2025])

1. INTRODUCCIÓ[1]

Temps ha revisàvem les denominacions catalanes de l'*Agave americana*. En aquell moment posàvem l'atenció sobre *atzavara* i la metàfora que permeté que passés de denominar l'*Aloe*, gènere vegetal conegut des d'antic al Vell Món, a donar nom en diversos parlars catalans a aquella planta vinguda del Nou Món (Martines 2002: 167,

[1] Aquest estudi s'ha dut a terme en l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència de la Generalitat Valenciana, Ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes, xarxes i grups de recerca següents: «Observatori multilingüe de la variació lingüística» (CIPROM/2023/6, del Programa de la GV per a grups de recerca d'excel·lència); el Grup de Recerca Group VIGROB-125 de la UA; la xarxa de recerca en innovació en docència universitària «Lingüística de Corpus en entorns multilingües diacrònics. Aplicacions del Metacorpus CIMTAC» (Institut de Ciències de l'Educació de la UA, Ref. 4581-2018); i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA]).

2012: 35 i ss.). Llavors ja advertíem la conveniència d'aprofundir en l'origen de *donarda*, el nom amb què es coneix l'*Agave* en bona part de Mallorca.[2] La proposta del monumental *DECat* (s.v.), com s'explicarà més avant (§3), és complexa, fonamentada en una cadena de conjectures i mancada de documentació anterior al segle XIX. En aquells estudis n'havíem trobat indicis en registres duaners del regne d'Aragó de mitjan segle XV que ens animaven a cercar alguna via explicativa més segura (vg. ací l'ex. (28a)); eren atestacions que vinculaven aquest tipus lèxic amb els teixits i, específicament, amb el comerç de fibra i productes tèxtils.

El *DCVB* (s.v.) situa *donarda* a Mallorca amb dues accepcions: la primera com a 'atzavara [*Agave americana*]', amb dues variants biològiques (*donarda retxada* i *donarda de ramell*); documenta aquesta accepció en les *Contarelles d'En Jordi des Recó* de mossèn Alcover (1915). I la segona, com a teixit: 'roba feta de la fibra de l'atzavara i que s'aplica principalment a la fabricació de cortines, entapissats de cortines i balancins, etc.; cast. *pita*'. Finalment en dona dues variants de pronúncia: *d*[o]*narda* (Mallorca) i *d*[u]*narda* (Sóller). Inclou, a més, el derivat *donardera* 'atzavara' (Mallorca).

Donarda és present en la toponímia mallorquina. El *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears* (*NOTIB*) recull *punta de ses Donardes* a Alcúdia, *puig de s'Hereu* o *de ses Donardes* a Estellencs, *puig de ses Donardes* a Felanitx i *caló de ses Donardes* a Llucmajor. En aquest darrer lloc hi ha la variant minoritària, *es caló de ses Lleonardes*, que Cosme Aguiló (1996: 132-133) només la recull de dos mariners.

Els diccionaris normatius inclouen des del *DFabra* (1932) *donarda*, amb remissió a *atzavara*, sinònim que aplega les definicions:

> (1) a. *atzavara* '*f.* Amaril·lidàcia caulescent (*Agave americana*), assilvestrada en els països mediterranis, de fulles radicals grans, rígides, carnoses, amb agullons marginals i un fort mucró terminal' (*DFabra*, 1932)
>
> b. *atzavara* '*f.* Planta al·lòctona del gèn. *Agave*, de la família de les agavàcies *(A. americana),* de grans fulles basals, rígides i carnoses, amb agullons marginals i un fort mucró terminal, que s'ha naturalitzat extensament a la costa mediterrània. | *f.* PER EXT. Nom donat a altres espècies del mateix gènere, emprades com a ornamentals' (*DIEC1*)
>
> c. *atzavara* '*1 f.* Planta de la família de les agavàcies, de grans fulles basals, rígides i carnoses, espinoses, i amb una gran panícula floral portada per un robust escapus que es desenvolupa un

[2] La *Flora de Mallorca* de Francesc Bonafè (1977: 341) dona de Mallorca *atzavara*, *pita* i *donarda* com a denominacions de l'*Agave americana*. Cosme Aguiló ens explica en comunicació escrita: «A la nostra àrea de migjorn [de Mallorca] deim *donarda*. [...]. *Atzavara* em pens que és propi de la muntanya» (10-01-2026). No es diu a Menorca ni a Eivissa i Formentera (agraesc la confirmació a Maite Salord i Enric Ribes). Sobre l'extensió *atzavara* i altres denominacions dins i fora el domini lingüístic català, vg. Martines (2012: 35 i ss.).

> sol cop, als deu o quinze anys de vida de la roseta foliar, originària de Mèxic i extensament naturalitzada a la costa mediterrània (*Agave americana*)' '*2 f.* Planta del gènere *Agave*, emprada com a ornamental' (*DIEC2*)

El *DNV* envia de *donarda* al sinònim *pitera* ('Planta (*Agave americana*) d'una gran talla, de fulles carnoses molt grans, espinoses en les vores i acabades en un fort mucró, i de flors de color groguenc, originària de Mèxic i molt estesa en la costa mediterrània, utilitzada en jardineria'); el mateix fa a *atzavara*.

La tradició lexicogràfica, sobretot mallorquina,[3] arreplega *donarda* des de mitjan segle XIX; sempre com a sinònim secundari, bé de *atzavara* (o variants) bé de *pita*:

> (2) a. *donarda* '*f. pl. Pita*' (*DFiguera* 1840)[4] [Vg. *pita* '*f.* Plânta de Amêrica. *Pita*']
>
> b. *donarda* '*f.* ACZABARA' [Vg. *aczabara* '*f.* Planta que echa desde la raiz un cono puntiagudo, compuesto de hojas rolladas á lo ancho que sucesivamente se desenvuelven, y son de hechura de cuña, puntiagudas, acanaladas, armadas de puas en su extremidad y bordes, muy crasas, de color verde claro, de tres á cuatro piés de largo, y llenas de fibras largas, fuertes y blancas [...]. fs. Agave americana.‖ *f.* Las hebras de que están llenas las hojas de la pita despues de preparadas. Se usan para hacer telas, encajes y otros usos. *Pita.* Agave americanæ filamenta.‖ *aczabara vêra.* Especie de pita y la mas útil de todas las de su clase, […]'] (*DAmengual* 1853)
>
> c. *donarda* '*s. f.* ATZABARA ‖ *s. f.* PITA' (vg. *atzavara* '*s. f.* Pita ò donarda. *Pita, cabuja, maguey*'; *etzabara* '*s. f.* ADZABARA'; *adsabara* '*s. f.* ATZABARA'; *pita* '*f. Pita*, *zábila*, *cabuya*, *azabara*, prov. *maguey* m. Planta que [...]' (*DTarongí* 1878)
>
> d. *donarda* '*f. Atzavara*' [vg. *atzavara* 'Planta originària de Mèxic, amb fulles radicals d'on surt una fibra tèxtil. *pita, agave.* AGAVÉ] (*DPal·las* 1927)

No manca al *DAguiló*, d'on potser havia passat al *DFabra*:

> (3) *donarda* '(Mallorca) atzavara' (*DAguiló*, s.v.)

El CTILC ofereix vuit ocurrències de *donarda* entre 1882, primera atestació en aquest corpus, fins al 2021, en autors nats a les Illes i també en algun del Principat de Catalunya, en aquest cas, bé perquè en fan un ús metalingüístic bé perquè han integrat el mot en la seua expressió:

[3] No el trobarem en el menorquí *DFebrerCardona* (s. XIX*a*): *pita* '*Pita.* PITE. Pita'.
[4] El *DFiguera* també inclou *atzavara*: *etzabâra* '*f.* Espêcie de pita. *Áloes* ô *zábila*'.

(4) a. La *Pita* batejada pel naturalista suech Cárlos Linneo ab lo nom d'agave americana; era coneguda antiguament en Catalunya ab lo de *fil y agulla* y també ab lo d'*atzabara*, aquí y en Murcia; en Mallorca per *donarda*, en altres punts per *cardon* y en son pays natal la nomenan *maguey* ó *melt* (Francesc X. Tobella, *La atzabara (pita)*, 1882)

b. Hauria jurat que les ombres reien i que les llances de les *donardes* eren com agulles de rellotge de sol (Ramon Vinyes, *A la boca dels núvols*, 1946)

c. Per aspidar, mullar en allioli i, llavors, empassar-se les banyes de caragol, els comensals empren pues d'aranyoner, de *donarda* o de fasser (Rafael Ginard, *El cançoner popular de Mallorca*, 1960)

d. Al bosc, entre olor de farigoles i *donardes* (Manuel de Pedrolo, *Totes les bèsties de càrrega*, 1967; dues ocurrències)

e. En el món rural, les matemàtiques estan íntimament lligades a les vivències dels infants, els quals es poden familiaritzar amb el nombre u a través de la tija de la *donarda* (Cosme Aguiló, *Sic isti nostri sunt*, 2010

f. Alta *donarda* untada,/ desossada avellana (Sebastià Alzamora, *La netedat*, 2018)

g. construïdes [*les cabades*] dels mateixos materials de sempre: fulles de fasser, espigues seques de *donarda*, fil d'estendre, cortines de cuina (Miquel Serra, *Pendents que arribin els conqueridors*, 2021)

Trobarem *donarda* en la literatura popular mallorquina:

(5) Margarida, nom de flor,/ te posaren, cosa justa./ Però tens la cara de fusta,/ ple de donardes (Pollença) (Cançons de feines i oficis, Balanzó 1982: 101)

Com s'ha avançat, la recerca que presentem ací va començar amb aquelles dues atestacions de mitjan segle XV que ens havien fornit els registres de les duanes del regne d'Aragó a què al·ludíem adés. Aquells dos indicis (vg. ex. (28a)) ens van servir de punt d'arrancada d'un viatge per l'Europa central i meridional. Com provarem de mostrar *donarda*, ara sols de Mallorca i en altres èpoques més estès en català, és un testimoni dels contactes comercials, humans i lingüístics entre els diversos països de l'Europa de les edats mitjana i moderna: és una de les variants que trobarem en documentació en català o referida a casa nostra, i, cosa important, en altres llengües (castellà, francès, italià, anglès, alemany) del topònim flamenc *Oudernaarde* (en francès

Audenarde); [5] aquesta ciutat va ser un punt d'importació intensa de productes tèxtils des de Barcelona, València, Alacant... Mostrarem que la metonímia +L'ORIGEN DEL PRODUCTE PEL PRODUCTE+ que trobem en les denominacions d'un nombre important d'altres fils, teles o peces de roba va permetre aquest canvi semàntic. Posteriorment, l'ús de la fibra de l'*Agave americana* en la producció tèxtil des dels segles XVI-XVII degué obrir la porta perquè *donarda* arribés a denominar aquesta fibra i la planta de què es treia. Vegem-ho.

2. EL COMERÇ I LA DIFUSIÓ DE PRODUCTES I DE PARAULES: EL CAS DE *DONARDA*

El llibre del mostassaf de Barcelona ens ofereix una atestació molt valuosa de mitjan segle XV d'aquest tipus lèxic. Es tracta d'una ordinació adreçada a regular la qualitat general dels fils produïts a la ciutat i inclou la prohibició de tenyir els fils importats. Precisament, cal remarcar que el fet que posa els *fils donardo* entre els «Fils strangers». Probablement i tenint en compte les variants que veurem més avall, caldria llegir *fils d'Onardo*; observem que l'editor ha fet una edició literal del text: no fa servir l'apòstrof, manté l'ús de les majúscules de l'original, no accentua els mots...:

> (6) Ordinations de filateres. Ordinations sobre los Filaters, e, Filateres. Que no puguen aparensar lo Fil ab nenguns Materials. [...]/ Que Fil stranger no sia tenyit.
>
> Item Ordenaren los honorables Consellers, e, promens. Que passat lo dit present mes de Juny daqui avant nengun Filater, o, Filatera ne qualsevol altra persona no gos tenyir, o, fer tenyir fils *donardo* appellats de la bona, ne qualsevol altres Fils strangers los quals venen blanchs. ans los hagen a vendre aixi Blanchs, o, Canaiats, com venen de les dites parts strangeres e aço sots ban de XX sous. [...] (Ordinacions referides a la qualitat dels fils, Barcelona, 1444; ed. de Bajet 2001: 384)

Vint anys després, tornarem a trobar-ne referència en l'inventari d'un botiguer barceloní. Observem que hi ha un seguit de tipus de fils la denominació dels quals fa al·lusió al lloc d'origen (Niça, Nàpols, Venècia, Gènova, Holanda o Alemanya); això, com veurem, ocorre en moltes de les atestacions que oferirem d'ací en avall:

> (7) Item, una lliura e sinch onzes de *fill de Niza* cabdellat/ Item, dues lliures sinch onzes de *fill de donardo*/ Item, dues lliures III onzes de *fil de Nàpolls*/ Item, dues lliures nou onzes de fill blau/ Item, sis dotzenes de tiretes vermelles de venecians/ Item, dues lliures una onza de fill canegat/ Item, lliura sinch onzes de *fill de Nàpolls*/ [...]/ Primo, tres scapolons de *drap de Jènova* qui tiraren

[5] La primera documentació d'aquest topònim és del segle XI: [*turris*] *Aldenardensis*, segons sembla, 'oude aanlegplaats' (sobre aquest interpretació, vg. Carnoy 1949: 261, Gysseling 1978: 22; l'han revisada Hoebeke 1952, Van Osta 1989, Van Durme 2015: 191 i 196).

XXVI canes, V palms/ Item, hun *scapoló de Olande* prima qui tirà V canes, sis palms/ Item, hun *scapoló de Alamanya* qui tirà VIIII canes, VII palms/ Item, tres *peses de Alamanya* de nombre XV/ Item, una *pesa de Olande* qui tirà XXV canes e miga/ Item, altre *pesa de Olande* qui tirà XXI cane, VII palms/ Item, hun *scapoló de Olande* prima qui tirà XIII canes, V palms/ Item, altre *scapoló de dita Olande* qui tirà VI canes II palms/ Item, altre *scapoló de Olande* prima qui tirà VII canes, V palms/ Item, altre *scapoló de dita Olande* qui tirà VI canes VII palms/ Item, altre *scapoló de Olande* prima qui VII canes IIII palms/ Item, altre *scapoló de dita Olande* qui tirà VII canes/ Item, altre *scapoló de dita Olande* qui tirà XII canes, II palms/ Item, una *pessa sensera de Olande* prima qui tirà XXVII canes/ Item, *hun scapoló de Olande* qui tirà VII canes/ Item, altre *scapoló de dita Olande* qui tirà XIII canes, VI palms/ Item, XXVIIII lliures de *fil de donardo*/ Item, I lliura, VII onzes del dit fill (Inventari del botiguer Pere Ylari, Barcelona, 1465; ed. de Segura & Barceló 2013: 301 i 306)

El «Llibre d'assegurances» del mercader Antoni Vilanova és una font útil per a l'estudi de les exportacions des dels Països Baixos del sud cap a Catalunya durant el segle XV. Hi descobrim un cabal important de materials per a la història del lèxic. Hi ha dues ocurrències de *fils de donarda* entre altres productes importats; a remarcar la variant *odonarda*, sobre la qual tornarem més avall:

(8) a. semblant seguretat de les altres posa en Gabriel Gallard mercader de la vila de perpinya en nom seu propi e nom e part den Berenguer Terraça mercader de Mallorques del qual permet que ho haurà agradable et ferm sots obligació de sos bens sobre setza bales de canamasseria e fils de Burguya una caxa plena de tela prima e *fils de donarda*. Item un balo de travessers de lit. Item III carregues fonells de portadores les quals robes et mercaderies se son carregades en lo Port de Copliure per lo dit Gabriel gallard o altre per ell sus la Segene den Ffelip pujol de Roses quis vulla la patroneig per portar aquelles a Mallorques.

b. Semblant seguretat de les altres e segons forma de les novelles ordinacions posa lo honest en Francesch pipinell mercader ciutada de Barchinona sobre III caxes de *fil de odonarda* X bales de roya e III carratells de linos les qual robes e mercaderies senyades de semblant senyal o marcha lo honest en Battista alliata mercader pisa o altri per ell ha carregades o fetas carregar o carregara o fara carregar en lo port de la Sclusa[6] de Flandes o de Medemburch sus la nau veneciana patronejada per anthoni dragones vencia per portar aquellas en Valencia («Llibre d'assegurances» d'Antoni Vilanova, 1459; ed. de Miralpeix 2011:133 i 143)

De darreries del segle XV i del segle XVI tenim dos inventaris molt rics de botigues, concretament, d'un sastre d'Artà, el primer, i d'un mercer de la ciutat de Palma, el segon; en tots dos hi ha diverses ocurrències de *fil de donarda*:

[6] Cf. més avall una altra referència a aquest port Sluis (costa sud dels actuals Països Baixos), en francès Écluse, variant seguida ací.

(9) Item un altre talech de cànem hon havia dos rams de lana blaus per vores e un carratell o barril dins lo dit talech hon havia:/ Primo una l. de *fil de donarda*/ Item dues l. de lavors/ [...] Item una l. de fil negre/ Item una l. de *fil blanch de donarda*
[...]
Item onza mans de paper/ Item mitja l. de *fil de donarda*
(Inventari del sastre i botiguer Pere de Viana, Artà (Mallorca), 1467; ed. de Llompart 1996:190 i 196)

(10) Onze peces de veta de filadis./ XL canas de flocadura blancha./ VIII parells de calces de lli./ Dues mules d'agulles./ Dues lliures de *fil de donarda.*/ Setze masos de *fil de donarda.*/ VIII lliures de color blau./ XXVI peces de veta de *fil donarda.*/ XXIII peces de veta de fil./ XXX lliures de cotó filat./ [...] En altra botiga que lo dit defunt tenia llogada:/ Mig quintar de cotó filat./ Tres peces de *fil donarda.*/ Una rova de roja./ Mig quintar de cotó fluix./ Tres roves de cotó filat./ Mig quintar de cotó./ Tres roves de gales de Romania./ Dues moles de riscles de sedàs./ Setze peces de canyem del Piamont de tres palms e mig d'amplària./ [...] Vuit peces de dos pairas i mig d'amplària./ Tres peces de tela satina morada./ Quatre trossos de cotonina velles que són trenta canes./ Desset massos de *fil de donarda* (Inventari d'una botiga, Mallorca, 1592; ed. de Deyà 1996:707-710)

En un inventari de mercaderies importades i citat a la vora d'altres productes de Flandes o Tornay, hi consta *tapisseria de donardo*, en el capítol de «Memorial dels preus de tota mercaderia [...]» (1547), dels *Capítols dels drets del Principat de Catalunya*:

(11) Tapisseria fina de Flandres a raho 40 s. la alna/ Tapisseria mijana de Flandres a raho 30 s. la alna/ Tapisseria grossera de Flandres a raho 16 s. la alna/ Tapisseria de tornay fina a raho 16 s. la alna/ Tapisseria de tornay, y grossera a raho 10 s. la alna/ *Tapisseria de donardo* a raho 8 s. la alna (*Capítols dels drets del Principat de Catalunya*, 1547 [1635]: 156-157)

Particularment interessant són aquestes dues atestacions de *donarda* en un inventari de la vila mallorquina de Santanyí ja de la tercera dècada del segle XVIII:

(12) a. Item un pavelló de estameñeta vermella guarnit de *randata de donarda* bons y davantera de lo mateix y dos quartinas de endiana ab son davall [...] net usades. Item una piqueta de plata obrada ab una figura del Bon Jesús. Item sis llençols de estopa de tota sort y tres de drap llisos.

b. Dins la cambra del replà de la escala Primo un llit de noguer entorxat ab se capselera de la mateix entorxada y sobre de ell una màrfague de càñom de sach y un matalàs de dauets y dos llensols de drap bons, una flasada vella y una vànava de cordellat vermella guarnida de *randa de donarda* ab son pavalló blanch ab randa del antiguo vell ab dos coxins y dos coxineras de drap ab botons y traus. (Inventari de la posada de la possessió de ses Salines, Santanyí, 1732; ed. de Barceló 2023:114 i 125)

A l'emprompte potser no esperaríem descobrir fonts molt valuoses per al nostre propòsit i, en general, per a l'estudi de la història del lèxic i de la cultura material en tres col·leccions documentals vinculades, una, a Anglaterra i, dues, a Alemanya. La primera font documental va nàixer com a conseqüència d'un acte de pirateria comès contra un vaixell (una galera) catalana ple de gom a gom de mercaderia adquirida a Flandes: Francesc Junyent, comerciant de Barcelona, havia carregat a Sluis (actualment, sud dels Països Baixos) la galera amb productes, molts de luxe, per a diversos mercaders de Barcelona i de València; havia continuat viatge fins a Southampton, al Canal de la Mànega (Anglaterra). La mercaderia acumulada superava les 12.000 lliures. En abandonar aquell port anglès, hagué de cercar refugi, a causa d'una tempesta, al port Plymouth. Allà la galera va ser assaltada i robada per un vaixell pirata anglès (de nom l'Edward, de Polruan). La llarga lluita judicial per recuperar la càrrega va produir una important quantitat de documentació (vg. l'estudi i l'edició de Kingsford 1925): s'hi inclou una descripció en llatí, presentada pel mateix Junyent, de tota la mercaderia robada:

(13) a. Item, habebat ipse patronus multa ornamenta de pannis de Arracio pro galea et plures vestes de serico et de lana pro persona sua, et XLV pecies Argenti inter platos et ciphos pro seruicio suo. Item, libros Sacre Scripture. Item, ipse patronus carricauit in portu Scluse [= *Sluis*] supradictaque galea tres balas in quibus erant panni linei fini et *tele* Hollandie et *de Donarda* et canemas de Vetri, et pelles siue furrature, et panni de Arracio, et tria barillia in quibus erant pelues magne, candelabra latoni et de cupro noua mena, et XXX balas de herrynges.

b. Item, Raymundus Berenguer, dicte ciuitatis ciuis, habuit in eadem galea IJ balas tele Holandie, et de *filio Donardo* et V pecies de sargiis de Arracio.

c. Item, Maceanus Berenguer et Bonasonatus Berenguer habuerunt in dicta galea mercimonia carricata in portu Scluse [*Sluis; Écluse, en francès*] per Gerardum Plouer, unam balam de ffustiano et *filo Donardo*. Item, unam balam de pannis de Arracio et de *filo Donardo* (Mercaderia transportada i robada, *c.* 1460; ed. de Kingsford 1925:186-188)

La segona font a què al·ludíem ofereix llistes de comptes i de mercaderies que eren objecte de comerç entre Catalunya i la lliga Hanseàtica durant el segle XV. Concretament entre els materials procedents del «Libre del dret dels Alamanys e Saboienchs» (Arxiu de la Corona d'Aragó [*ACA*]) hi ha cinc atestacions de la variant *fil* (i *teles*) *de Narda* a primeria d'aquell segle:

(14) a. 7 Febr. Joushompis. 1 bala *fil de narda*/ 2 levadors de plom

b. 8 Juni. Johan de Colonya. 76 lb guardapuls e atzur sotil d'Alemanya/ 2 bales *teles de narda*/ 1 bala sayes (14 peces)/ 2 parells bancalls/ 1 cobertor de lit/ 1 bala *fil de Narda* de divers sorts/ 1 carratel merceria

c. 9 Juni. Pere Chrestia per Joushompis. 1 tonel canelobres/ 1 bala *fill de Narda*/ 1 tonel fill de balesta (*Dret dels alemanys*, 1436 i 1438; ed. de Häbler 1902:388 i 394)

Finalment, la tercera font inclou un volum de documents encara més gros i ric quant a la diversitat de materials lèxics i amb textos en alemany i en català. Es tracta de la documentació, editada en tres volums i estudiada per Aloys Schulte (1923) sobre l'activitat de la companyia comercial alemanya Ravensburger entre els anys 1380 i 1530; aquesta empresa va tenir un paper important en el trànsit de mercaderies, sobretot, entre l'Europa central i els països de la Mediterrània occidental. En el cas que ací atenem, l'estudi remarca el volum de la importació de fil de Flandes cap a casa nostra i, en concret, l'origen i, doncs, el sentit de les denominacions amb què eren coneguts alguns dels més rellevants:

(15) *GARNE VON AUDENARDE*, TOURNAY, BALETRE, DIXMUYDEN. SPANISCHE WOLLE: KATALANISCHE, ARAGONESISCHE, TORLOSER, AUS DEM INNERN, VALENCIANER. Bei Besprechung der in Barcelona eingeführten Garne konnte Häbler [(1902)] die Meinung vertreten, daß sie in der Hauptmasse aus Deutschland kämen. In der Tat handelte es sich aber um flandrisches und nordfranzösisches Garn, und zwar erscheinen in unseren Papieren *fil Donardo, das ist Garn von Audenarde, fil de Tournay und fil de Balestra*, in dem Häbler der Lesung balista und dem Wortsinne folgend Armbrustsehnen sah, während es wirklich *Garn von Baletre*, einem Dorfe bei Gembloux, gewesen sein dürfte. [...]/ Das Garn hatte ausschließlich seinen Verkauf in den Geliegern Spaniens. Gekauft wurde.es auf den Messen und mitunter auch in Auftrag gegeben, in *Audenarde* hatte man einen Vertrauensmann. In Valencia war man regelmäßig im Besitze von *weißem Garn von Audenarde*; im kleinen wurde es in der Botig verkauft, in größeren, aber immer noch sehr bescheidenen Quanten ging es früher auch nach Kastilien [...]/ Über Barcelona wissen wir schon aus früher Zeit recht viel über die Einfuhr von flandrischem Garn, *Garn von Audenarde*, von Dixmuyden (damida) und von Balesta (Schulte 1923, II:118 i 119)

Vegem molt sintèticament les diverses variants de *donarda* que compareixen en aquesta font, les més antigues de les quals són coetànies de les vistes fins ací. Poden resultar particularment significatives les variants en què s'intueix més clarament la connexió que devia establir l'escriptor amb el topònim *Audenarde* (forma francesa) o *Oudenaarde* (forma neerlandesa); apleguem, en primer lloc, aquelles que hem trobat en textos escrits en llengua alemanya i, més avall, les que hem recollit en documentació en català.

1) Variants presents en documentació en alemany referida a llocs de la corona d'Aragó, concretament a Alacant, Barcelona, Saragossa o València. Classifiquem alfabèticament les referències atenent a les variants formals transcrites en la documentació i, dins cada variant, cronològicament.

denardo

(16) Sunst von andra warra alß *denardo*, gluffa, dan von ist úch gnüg geschriben weg zu gedenckend, dan mit man ir entladen word (*Ravensburger*, 1479; ed. de Schulte 1923, III:147)

donarda: *fil de Dunarda*, *fil donarda*

(17) a. Fonn *fill donarda* couff wier nuit, man schribe dann darum, dann ier wf disenn tag ain mercklich sum haind, so schribend si von Valentza, mann soell inn cain me kouffenn (*Ravensburger*, 1477; ed. de Schulte 1923, III:402)

b. Fonn *fill d Dunarda* haind ier for ouch woll, waß wier deß per Saragussa haind und Valentza haind (*Ravensburger*, 1478; ed. de Schulte 1923, III:415)

donardo: *fil donardo* (i *fildonardo*), *fil de Donardo*

(18) a. Summa *Fildonardo* (*Ravensburger*, 1478; ed. de Schulte 1923, III:435)

b. Item von wys *fil donardo*, des hand wir 8 gantz cista im huss, so haut sin Felix in der botyg ain gantz ding (*Ravensburger*, 1479; ed. de Schulte 1923, III:107)

c. Von *fil de Donardo* auch Glufen haben wir genug im (*Ravensburger*, 1479; ed. de Schulte 1923, III:159)

d. Weiß *fil de Donardo*. Haben 2 Ballen im Hause. Gehen fast gemach von Hand. Auch die zu Valencia haben ein gut Teil (*Ravensburger*, 1479; ed. de Schulte 1923, III:115)

e. Item fuir Barselana ist sach, das die heren in wilen sind das hus da ze haltint, so müs man es versechen des iar mit an klen canamaseria und och flemsch gut, in sunder ain in 2 cista vis *fil donardo*, der gelich rait er die 3 bahn holansch linvat (*Ravensburger*, 1480; ed. de Schulte 1923, III: 190 i 192)

f. tem von *fil donardo* ist uns der prim ab Bernhart Peris vorda, haut Felix in botyg genommen, ist tuir genuog in sim gelt, in sunder der von 16 g° (*Ravensburger*, 1480; ed. de Schulte 1923, III:186)

g. 5 bala Sanga(ller) lynwat wiß; 18 balyn mit wiß Jsner, Sto(ffer), Kempter, Wagner linwat; 1 balyn mit wiß Eavensburger ünvat; 2 balyn mit schmal wiß ünvat; 3½ balyn mit *fyll de Donardo*; 3 stüc mit holenscher linvat (*Ravensburger*, 1506; ed. de Schulte 1923, III:243)

h. donardo 1514 Item gaut im ab 2 stück Ysnar linvat [3 paln samet, 3½ elen holansch linvat, ain lb. *fil donardo*, 4 bankel von Jent] (*Ravensburger*, 1514-1515; ed. de Schulte 1923, III:50)

Onarda: *fil d'Onarda*

(19) Ier verstonnd woll, waß guotz man bedoerffen wiert per Va(lencia), Sa(ragossa) und Barsolonn, das nun fill gelltz loufft und ist primo an holenschi linwat 300 st. louffend by aim bilichen ob lb. 600 in 700 lb. - 32 st. henegosch linwat by lb. 46 in 50 lb.- 2 tusend lb. *fill d Onarda* oder me lb. 90 in 100 (*Ravensburger*, 1478; ed. de Schulte 1923, III:416)

Apareixen en la mateixa documentació variants que fan referència només a la ciutat:

(20) a. Item so heti er gernn per Saragussa 4 baelü gefert garnn, der kan man wniß kains nit tuonn untz her, doch wollt wniser man sin bestz tuon, ob er wnisß ze *Hudonarda* darinn haelffenn moecht ietz im Bamaß ze anpfauchen, ob das geschiecht, wisß wier nit; aber kain zvefel haind wier nit, mögend si eß ze waegenbringen, das si eß ze *Hudonarda* beraitind und machind, si tuond aeß (*Ravensburger*, 1478; ed. de Schulte 1923, III:415)

b. Item von gefert faden an 4 baiin von 9 in 11 lb. schwartz und blau, den der, so ze Bylbau lit, ist verkoft, als bald er her kompt, und tenken, das er gut in sim gelt sig und an 3 mas rot, 3 grin per bahn sig und mug man in nit von Tornay han, das man in den ze *Udenardo* laus macha und die mas von 3 lb. sigent (*Ravensburger*, 1480; ed. de Schulte 1923, III:192)

2) Variants presents en documentació en català vinculada amb l'activitat comercial de la companyia Ravensburger conservada a l'*ACA*. Recordem que classifiquem les referències atenent a les variants formals transcrites en la documentació i, dins cada variant, cronològicament:

Donardo: *fil de Donardo*

(21) 10 pesses tela Horlanda (= 16 lb. 14 ß 6 moneda de gros), 1 portalera (11 ß dita moneda), 404 lb. *fil de Donardo* (= 16 lb. 3 ß dita mon.), 26 draps de pinzell (= 2 lb. 18 ß d. m.), 6 dotzenes baynots (= 4 ß d. m.), 10 dotzenes e 5 bonets dobles (= 6 lb. 2 ß d. m.) (*Ravensburger*, ACA, 1467; ed. de Schulte 1923, III:525)

Nardo: *fil de Nardo*

(22) a. 20 dotzenes olletes de tinters (= 4 fl 3 gr.), 192 lb. *fil de Nardo* (5 fl), 11 dotzenes pergamins verga (= 6 fl 14 gr.) (*Ravensburger*, ACA, 1467; ed. de Schulte 1923, III:514)

b. 12 Juni. La gran companya de Jous Ompis, mercaders alamanys, de entrada ab les galeaces de Florentins: 2 bales dobles: 4 balons = 64 pesses de Orlanda (= ab lo nolit 370 lb. 10 ß); 1 caxa de *fil de Nardo* blanch = 725 lb. (= ab lo nolit 84 lb. 1 ß) [...] 24 Sept. Jous Ompis de la gran companya. de entrada ab la dita galeaça 4 bales de roia = 3066 lb. de roia (= ab lo nolit; 60 lb.

Barc.); 1 caxa de *fil de Nardo* (= ab lo nolit 85 lb. 14 ß) (*Ravensburger*, ACA, 1471; ed. de Schulte 1923, III: 526 i 527)

(23) 28 Juni. Jaques e Gabriel ab la nau den Martinet. [...] 1 bala tela d Alamanya = 10 pesses (= 51 fl); 2 bales tela de Alamanya = 20 pesses (= 109 fl); 2 bales = 6 pesses fustani (5 blanques e 1 negra) (= 6 fl); 3 balons *fil de Nardo* e 2 balons fulla de lauto (= 70 fl) (*Ravensburger*, ACA, 1479; ed. de Schulte 1923, III:528)

(24) 31 August. La gran companya de Ompis de entrada ab la nau de Bernat Periz d Aliaga 1 bala = 298 lb. *fil de Nardo* (= 15 lb. de gros); 1 caxa = 198 dotzenes de tintes e beynots e 24 dotzenes de stoigs de ulleres (= 7 lb. 11 ß 5 gr.) (*Ravensburger*, ACA, 1480; ed. de Schulte 1923, III:530)

Onardo: *fil d'Onardo*

(25) [*Companyia*] Jousaompis 13 bales de teles, 2 bales *fil d Onardo*, 1 capells, 1 banchals e de draps de puizell, 24 carratells fil de Ballestra = 1553 lb., vengudes per mar ab la galera d en Riba (*Ravensburger*, ACA, 1443; ed. de Schulte 1923, III:514)

És útil per a nosaltres tenir present com apareix el tipus *donarda* en documentació d'altres llengües o àmbits geogràfics. Vegem-ne una il·lustració, sense voluntat ni possibilitat de ser exhaustius. En aquesta línia, tenim les llistes de productes i preus de l'activa duana de Gènova: ens forneix testimonis del segle XIV de la variant *Odonarda*, en textos en llatí i en contextos en què són freqüents les referències a l'origen geogràfic del producte tèxtil com a procediment denominatiu:

(26) a. item de Verui pecias octuaginta novem; item pannorum de Cotri pecias centum sexa ginta et novem; item pannorum de Brugis pecias centum et septem; item *pannorum de Odonarda* pecias duodecim; item pannorum Valenciarum integras et non integras, in summa pecias centum quadraginta et unam. [...] item pro Ipre magne, pro peciis tredecim, pro libris sexcentis et decem pro pecia; item pro *pannis de Odonarda*, pro pecia una, pro libris ducentum quadraginta; item pro pannis de Loves [...] item de Coutroai pecie undecim; item de Ingis pecie triginta quatuor; item de Verui pecie quatuor; item *de Odonarda* pecias duas; item de Camune pecie decem; item de Ialono pecie quatuor; item de Loves pecia una (Relacions de Gènova amb Portugal, Gènova, 1371; ed. de Peragallo 1890:721 i 723)

b. Item - ea die pro panorum de Virvi torsellis III per L. MCCCL *panorum de Odonarda* torsellis II per L. DCCC agninarum ballis XXI per L. MCC plumi ballis III per L. C delatis de Frandria in sua cocha in iornatis in XXII L. (Documentació de la duana, Gènova, 1376-1377; ed. de Day 1963:370)

Odenarde i *Odonarde* en aquest inventari piemontès del segle XVIII:

(27) Una Tapezzeria di Brusselle a piccole figure nuova in cinquè Pezzi./ Una *Tapezzeria d'Odenarde* Boscareccia in sei pezzi./ Una Tapezzeria di Damasco rosso per una Camera, e un Gabinetto./ [...]/ Una Tapiseria di Bruxelles a picole figure quasi nuova in cinque pezzi./ Altra *Tapiseria d'Odonarde* o boscaregia in sei pezzi./ Una sedia a portantini foderatta di veluto a fiori di diversi colori. (Inventari del Castello Cavour di Santena, 1713; ed. de Roccia 2014, pp. 604 i 607)

Com hem avançat adés (§1), els materials de Sesma & Libano (1982: 182) ens havien fornit dues atestacions que ens havien animat a orientar la recerca de l'origen de *donarda* per la drecera que ací assagen. Així mateix, el *Vocabulario de Comercio Medieval* (*VCM*) en forneix diverses variants en castellà i referències documentals i històriques d'interès; vet-ho ací:

(28) a. «fil de *donardo*» i «tella de *donardo*» (Alcanyís, Fraga, Osca, Montsó i Saragossa; 1444-1454; Sesma & Libano 1982: 182; Frago 1984).[7]

b. *Oudenarde, undinarde, audenarde, oudenarda, andenaarde*: Villa flamenca de Oudenarde (en francés *Audenarde*), localizada al NO. en el Flandes oriental, fue un importante centro productor de tapices, entre ellos los llamados *verdes* por la abundancia de paisajes y la riqueza de elementos vegetales, a veces sin personajes ni historias, centro productor de tapices. Calificada como ciudad menor dentro de los grandes centros de producción textil en los s. XI-XII como Yprés, Ganto o Brujas, pero ciudades como Poperinghe, Dixmude, Tournai, Lille, Hondschoote, Wervicq, Courtrai y *Oudenarde*, fueron también muy conocidas y apreciadas./ Bibl.: VIDOS, *Noms de villes*, 180-181.[8] PEGOLOTTI, *Práctica Mercatura*, cita «telas de Audenarde»./ Un documento del siglo XV habla del *hilo de Oudenarde* y en otro de 1547 se cita «tapicería de Oudenarda». (CAPMANY, *Memorias Hist.*, IV, 21) *Miguel Gual.* (VCM, s.v. *Oudenarde*)

En castellà hem pogut constatar l'existència d'alguna altra variant, així mateix, d'interès bé del topònim en el nom de productes tèxtils d'aquesta procedència, bé com a sola referència geogràfica; a voltes en variació dins una mateix font documental; vegem-ne una il·lustració:

Audonarda

(29) Es fuerza que yo tenga a poca curiosidad el que se sepa ahí que Duay, Tornay, Coutray, *Audonarda*, Lila, Bergas y Ayfurnos se han perdido, demolido a Charle Roy, Armentiers, Dirmunda y otros puestos (Carlos II, c. 1670; ed. d'Ortega, 1949:297)

[7] Com ja havíem advertir, tant Sesma & Libano (1982) com Frago (1984), seguint el *DCVB*, havien identificat aquest *donardo* amb 'planta de la familia de las amarilidáceas de cuyas hojas se obtiene una buena fibra textil': la cronologia de la documentació a què es referien, anterior al descobriment d'Amèrica, feia inviable aquesta identificació.

[8] Hem comprovat que Vidos (1950) aplega *Oudenarda*, *Odenarda*, *Oudenarde*, «hilo de Oudenarda» (s. XV), «hilos de Odenarda» (1792) i «tapicería de Oudenarda» (1547).

Audonarde

(30) Dado en nuestra Ciudad de *Audonarde* (1521; ed. de Núñez 1965:353)

Odenarda

(31) a. Esconoval, nuestro rrevelde que rrovo a *Odenarda* y Ostenda, con sus compañeros passados de seis cientos, que veniron aqui a Dobra (Antonio de Guaras al Duc d'Alba, 1572; ed. de Lettenhove 1888:564)

b. Margarita, primera entre los hijos de Carlos Quinto, havida de el quatro años antes de casado, tuvo por madre à Margarita Vangest (lo que se supo tarde) que nacio en *Odenarda* de Juan Vangest y Maria Cocquamba (Famiano Strada, 1682:28)

c. Entre los articulos de mercería y quincallería que recibió Barcelona en todo el siglo xv y los dos posteriores, se leen en los artefactos los nombres de Paris, Tolosa, Leon, Anjou [...] Entre los artículos de géneros de lana, algodón, seda y mezclas, se leen los nombres de Francia, Auvernia, Nimes, León, Flandes, Brujas, Turnay, Ipra, *Odenarda*, Venecia [...] (Antonio de Capmany, *Memorias históricas* 1792:326)

d. Tambien sube á muchos millares de ducados lo que se llevan á España de toda suerte de mercería, que los Paises Baxos, y la rica Alemania envian á los mercados de Brujas, y de Amberes. Tampoco callaré la asombrosa cópia de *tapices* que labra *Odenarda*, Bruselas, Angéos, Brujas, y Alost, con la industria y grandes caudales de nobles artífices, ni los hilos de *Odenarda* (Antonio de Capmany, *Qüestiones criticas*, 1807:18-19)

Odenardo

(32) Yaze *Odenardo* sobre la Schelda, entre la ciudad de Tornay, y de Gante (Guido Bentivoglio, *Guerras de Flandes*, 1643:245)

Orella (2016: 153) es refereix a «los "audenardos" procedentes de Audenarde» entre els productes de cotó importats de Flandes des dels ports bascos, a la vora de «los fustanes de tela gruesa de lino y algodón [...]; las «cotoninas» que eran tejidos blancos de algodón labrado comúnmente de cordoncillo». Sense haver pogut accedir als documents originals, podem intuir en aquesta referència la metonímia que degué dur a la lexicalització del topònim. Ens ho podria confirmar el glossari de González Ferrando (2018), que inclou una descripció del tipus de tela designada:

(33) *Audenarde, Audenardo, Audenardos* 'tela fina y fuerte de lino, procedente de la ciudad flamenca de Audenarde. *Nardos*' (González Ferrando, *Glosario*, 2018, s.v.)

La variant de referència en francès ha estat *Audernade*; hi hem atestat també *Audonarda*:

(34) a. ki vient de par sa feme et ·c· livrees à winage d'*Audonarde*, à Noeir (Carta de matrimoni, Chartrier de Nettancourt 1271; Glessgen (dir) 2016, *DocLingGal*)

b. Il a testé in presencia J. d'*Audonarda*, barbitonsor (Testament, Lió, 1355; ed. Gonon 1968: 202)

El *Dictionnaire de la langue française* d'Emile Littré inclou *oudenarde* en el suplement de 1886 (s.v.) com a nom femení amb el sentit de 'sorte de tapisserie' i en dona referència documental en plural del segle XVII: «Notre première journée fut Oudenarde, que nous trouvâmes tapissée et tendue, depuis un bout jusqu'à l'autre, d'*oudenardes* toutes neuves» (Paul Pellisson, *Lettres històriques*, tom 1, París: Chez Jean-Luc Nyon, 1729). El *DLeRoux* (s.v. *oudenarde*) amplia i matisa la definició: 'Nom commun (Histoire de l'art) Type de tapisserie originaire de la ville d'Audenarde en Belgique, caractérisée par ses motifs décoratifs et historiques'; hi afegeix com a exemple el mateix text de Pellisson. Cf. amb ex. (33).

En el llatí medieval i de l'edat moderna trobem variants que van en la línia que hem reportat fins ací. Se situa al 1038 la primera atestació del topònim [*turris*] *Aldenardensis*. Vegeu la llarga llista d'atestacions aplegades en el *Toponymisch Woordenboek* del territori comprès per Bèlgica, els Països Baixos, Luxemburg, nord de França i oest d'Alemanya entre els segles XI i XIII. Així mateix, *Adelnarda*, *Aldenarda*, «*Aldenardum* oppidum», *Audenarda*, *Audonarde*, i el gentilici *Aldenardenses* (Bouquet 1767: 569); *Audonarda* i *Aldornada* («Eodem fere belli impetu, Yprae, Vismunda, Meneenum, *Audonarda*, aliaeque plures urbes imperium Victoris acceperunt», Pierre Berthault, *Florus*, 1654: 345; «Tornacum, Cortracum & *Aldonarda* Flandriae urbes facta inter se», Hubert Languet, *Arcana*, 1699: 166, 349, 740); *Audonardo* («Itemque ab ecclesia & dioecesi Tornacensi, eam partem ipsius diœcesis Tornacensis quæ a Rocesbert pago, & *Audonardo* oppido ad oceanum vergit», *Sacrosanta concilia*; ed. de Labbe & Cossart 1672:127a); recordem adés *Odonarda* (cf. ex. (26)).

3. ANÀLISI DE LES DADES I CONCLUSIÓ

1. Com s'ha avançat més amunt (§ 1), el *DECat*, tot i que començava considerant *donarda* «d'origen incert» (s.v.,180a:46-47), no es va flixar de suggerir una possible font d'aquest fitònim (s.v.,180a:47-48 i 181a:15 i ss.). La proposta podria resultar atractiva; això no lleva, cal reconèixer-ho, que siga una mica intricada. Planteja *a)* un punt de partida antic: del grec δόναξ 'canya' al llatí DONAX, ĂCIS; *b)* una ruta (complexa) de transmissió morfològica i documental: «podria ser un derivat format per naturalistes en la baixa Antiguitat»; concretament, bé un δοναχῖτις, «amb accent

transposat» a la α, bé «d'un derivat semblant a δονακώδης», bé d'un *δονακίς -ίδις, «que en qualsevol moment pogué formar-se» en grec; un acusatiu d'aquest darrer («diminutiu-adjectiu», hipotètic) és presentat com a «base fonètica adequada per a un ètimon *DONACĬDA o bé *DONÁCITA; finalment, «transmès pel mossàrab,[9] es passava a *donazda* o *donáğda*, d'on *donarda* (tal com *prebosde* > *preborde* o mall. pron. *səʒ dònəs* > *sər dònəs*». I tot això amb el *DFiguera* (1840) com a documentació més antiga.

2. El material documental que hem aportat ací ens ha permès situar *donarda* i variants en català almenys ja al segle XV en contextos directament vinculats amb el tèxtil, com havíem suggerit fa temps en Martines (2002, 2012). Hi apareix en les denominacions de fil, tela, tapisseria o randa. Aquestes denominacions són semblants a les que trobem en altres llengües, en variants diverses: ací hem pogut adduir documentació castellana, aragonesa, italiana (genovesa, piemontesa), francesa, alemanya, anglesa i llatina.

3. *Donarda* deu ser una de la variants en català (i en altres llengües) del topònim *Oudenaarde* (en el neerlandès Flandes), *Audenarde* (en francès). Hem vist que les variants en *-don-*, potser explicables com a dissimilacions, són antigues, predominants en català i els textos italians i presents també en francès, castellà i italià.

4. Aquesta denominació és paral·lela a moltes altres que al·ludeixen a la procedència geogràfica del producte tèxtil. Ací hem n'hem pogut aplegar un bon grapat i amb documentació des de l'edat mitjana. Recordem que hi ha casos en què la metonímia del tipus +L'ORIGEN DEL PRODUCTE PEL PRODUCTE+ ha arribat a dur fins a lexicalitzacions com *alamandesca* 'tela o estovalles d'Alemanya', *cambrai* o *escambrai* 'tela de Cambrai (França)', *cortrai* o *contrai* 'drap de Kortrijk (Bèlgica), Courtrai (en francès)', *domàs*, *damàs* o *damasquí* 'tela a estil de Damasc', *florença* 'tela de Florència', *grenoble* 'tela de Grenoble (França)', *holanda* o *horlanda* 'tela d'Holanda', *jersei* 'peça de vestir produïda a l'illa de Jersey', *merlí* 'fil de Marly (França)', *verdú* (probablement) 'tela de Verdun (França)', etc.

5. Un factor important que convé tenir present per a entendre que «[fil/ tela/ tapisseria/ randa de] *Donarda* > [fil/ tela/ tapisseria/ randa de] *donarda*» passés a designar l'*Agave* és el fet que aquest vegetal americà també s'utilitzés en l'elaboració de productes tèxtils. Tenim ben atestat aquest ús al Nou Món des d'antic (potser des de fa 9000 anys; Byers *et al.* 1975; Guillot & van der Meer (2003:28). Actualment és conegut entre nosaltres en l'elaboració de productes diversos, sobretot forts, com ara corda i cordell, sacs, calcer, catifes i estores o tapissos. Cal advertir que l'*Agave*

[9] Sobre les dificultats que planteja el mossàrab per a explicar l'origen de nostre lèxic, vg. Veny (2011), Martines (2011, 2025).

degué arribar a la península Ibèrica al segle XVI-XVII (Campo 1993: 337). i hem trobat referència de l'ús de la pita ('fibra tèxtil d'origen natural procedent de les fulles d'atzavara', *DIEC2*) ja des de llavors en la producció de teixits més fins; vg. els fragments següents:[10]

> (35) a. 99. Item, un pentinador de tela brodat de *fil de pita* ab ses randes y cordons [...] 119. Item, dos tovallolas grans de tela randades ab fusells. Item, dos tovalloles de tela brodades de *fil de pita* ab fusells per a capellà. 120. Item, en un sach de tela verda ab uns cordons de filadís hi a una alba de tela brodada de *fil de pita.* 121. Item, un amit de tela brodat de *fil de pita* ab fusells y dos vetes de seda blanca [...] 124. Item,u na alba de tela brodada de *fil de pita*. [...] 191. [...] uns corporals de tela ab fusells de *fil de pita* ab sa palia de Olanda ab puntes y una sobrebosa de bocaram encarnat [...] 198. Item, uns corporals, fillola y pali de tela, tot gornit de *fil de pita*. [...] 204. Item, un ruquet de tela brodat y gornit de *fil de pita* ab ses mànagues. 205. Item, altre ruquet de tela gornit de *fil de pita* ab mànegues noves. (Inventaris episcopals, Barcelona, 1617; ed. Madurell 1961: 316, 317 i 320)
>
> b. Item dotse pams de *randa de fil de pita*, una cullereta de plata (Inventari de la Mare de Déu del Lledó, Castelló de la Plana, 1656; ed. de Sánchez Gozalbo 1980: 100)
>
> c. Ittem un guardapeus blau de sarga ab *randes de fil de pita* en preu de sis lliures (Constitució de dot, Ontinyent, 1679; ed. Rausell 2018)
>
> d. [un faldellí] de sarja vermella ab *randa de fil de pita* (Eivissa, s. XVIIIa; citat a *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* [EEiF], s.v. *randa*).[11]
>
> e. aprehenció en casa de Fèlix Vila, sastre, de unas faldillas de xamellot fi, color de canyella, de dona, totas fetas ab *unas puntas grans de pita* blancas (*Dietari de la Generalitat de Catalunya*, 1707-1710, ed. de Sans 2000:839; *CIGCMod*).[12]

Cf. adés els exemples de (12) del segle XVIII en què *randa* i *randeta de donarda* potser ja es refereixen a *donarda* 'Agave americana'.

[10] Vg. en espanyol peninsular: «Yten, se apreció una colcha de cotonía blanca con puntas de *pita* alrededor» (Inventari, Alcalá de los Gazules, Cadis, Espanya, 1642; *CORLEXIN*); més documentació al *CNDHE*, amb referències de l'espanyol peninsular i americà. Així mateix, vet ací com defineix *blonda* i *blondina* el *DTerreros* (1786): «*blonda*, *blondina* 'especie de *tela de pita*, á modo de encaje, que usan las mujeres para multitud de adornos'.

[11] S'hi explica: «*De pitra*: la configuració de randes amb aquest fil queda comprovada en certs registres de començament del s. XVIII» (*EEiF* s.v. *randa*); vg. la descripció del procediment tradicional d'aprofitament del fil de pita a Eivissa (s.v. *pitrera*).

[12] Vg. fotografia de randa de pita a Catalunya i de primeria del segle XX en Carbonell (2016: 272). Recordem la cançó popular: «L'alegria del fadrí/ és un mocador de *pita*,/ la manta de vint-i-un pams,/ i una xica ben bonica».

BIBLIOGRAFIA

AGUILÓ, Cosme (1996): *La toponímia de la costa de Llucmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

AGUILÓ, Cosme (2010): *Sic isti nostri sunt*. Palma: Ed. Documenta Balear.

ALCOVER, Antoni M. (1915): *Contarelles d'En Jordi des Recó*. Palma: Est. Amengual y Muntaner.

ALZAMORA, Sebastià (2018): *La netedat*. Barcelona: Proa.

BAJET, MONTSERRAT (2001): *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassàs*. Tesi doctoral: Universitat de Lleida. <https://www.tdx.cat/handle/10803/8131#page=1>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

BALANZÓ, Fèlix (1982): *Les Gloses mallorquines: estructura i funcions*. Tesi doctoral dirigida per Josep Romeu. Barcelona: Universitat de Barcelona. https://diposit.ub.edu/items/0e76346a-0532-458c-ad80-02c431e51054 [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

BARCELÓ, Maria (2023): «L'heretat de Gregori Bonet Bonico (1732)», *V Jornades d'estudis locals de Santanyí. Santanyí: llengua, terres i gent*. Santanyí: Ajuntament de Santanyí, p. 111-126.

BENTIVOGLIO, Guido (1643): *Guerra de Flandes*. Madrid: Francisco Martínez. Traducció de Basilio Varen de Soto.

BERTHAULT, Pierre (1654): *Florus Francicus, Sive Rerum a Francis Bello Gestarum Epitome*. Rouen: Sumptibus Richardi Lallemant, Illustrissimi Archiepiscopi & Collegij Societ. Iesu Typographi.

BONAFÈ, Francesc (1977): *Flora de Mallorca*. Palma: Editorial Moll.

BONET, Blai (2025): *Poesia completa*. Barcelona: Edicions de 1984. Ed. edició crítica, corregida i augmentada de Nicolau Dols & Gabriel S.T. Sampol.

BOUQUET, Martin (1767): *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, tom 11. París: chez l. F. Delatour et compagnie.

BYERS, Robert A. / BURGESS, Don / MARES TRIAS, Albino(1975): «Ethnobotany of the Western Tarahumara of Chihuahua, Mexico». *Botanical Museum Leaflets Harvard University,* 24 (5), p. 85-112.

CAMPO, Isabel del (1993): *Introducción de plantas americanas en España*. Madrid: Ministerio de Agricultura.

Capítols dels drets del Principat de Catalunya, 1547 [1635]. Barcelona: Casa de Gabriel Nogués

CAPMANY, Antonio de (1792): *Memorias históricas sobre la marina: comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid: Imprenta de Sancha.

CAPMANY, Antonio de (1807): *Qüestiones criticas sobre varios puntos de historia economica, politica, y militar*. Madrid: Imprenta Real.

CARBONELL, Sílvia (2016): *El col·leccionisme i l'estudi dels teixits i la indumentària a Catalunya (segles XVIII-XX)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. <

https://www.tdx.cat/handle/10803/399345#page=1>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

CARNOY, Albert J. (1949): «Het element aard in de naamkunde». *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 23, p. 257-263.

CNDHE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2013): *Corpus del Diccionario histórico de la lengua espanyola (CDH)*. <https://apps.rae.es/CNDHE >. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

CORLEXIN = MORALA RODRÍGUEZ, José Ramón (dir.): *Corpus Léxico de Inventarios (CorLexIn)*. <http://web.frl.es/CORLEXIN.html >. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

CTILC = Rafel, Joaquim (dir.). *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, IEC. <http://ctilc.iec.cat/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DAguiló = AGUILÓ, Marià (1914-1934): *Diccionari Aguiló*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

DAmengual = AMENGUAL, Joan Josep (1858): *Nuevo diccionario mallorquin-castellano-latin*. Palma: Imprenta y Librería de Juan Colomar. < https://bdlex.iec.cat/scripts/IniPresentacio.asp >. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DAY, John (1963): *Les douanes de Gênes, 1376-1377*, t. I, París: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales. <www.persee.fr/doc/ehess_0079-4074_1963_edc_17_1 >. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DCVB = Alcover, Antoni M. & Moll, Francesc de B. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma. <Moll. https://dcvb.iec.cat/ >. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DECat = COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial/La Caixa. <https://decat.iec.cat/entrada.asp>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DEYÁ, Miguel J. (1996): *La manufactura de la lana en Mallorca (1400-1700): gremios, artesanos y comerciantes*. Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, <https://www.tdx.cat/handle/10803/9405#page=1 >. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DFabra = FABRA, Pompeu (1932): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia.

DFebrerCardona = FEBRER CARDONA, A. (ms. s. XIX): *Diccionári menorquí español francês y llatí*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <https://bdlex.iec.cat/scripts/IniPresentacio.asp>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DFiguera = FIGUERA, Pere A. (1840): *Diccionari mallorquí-castellà*, Palma: Esteva Trias. <https://bdlex.iec.cat/scripts/IniPresentacio.asp>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DIEC1 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Palma de Mallorca: Editorial Moll; València: Edicions 3 i 4, 1995. < https://bdlex.iec.cat/scripts/IniPresentacio.asp>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DIEC2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62. <Enciclopèdia Catalana, https://dlc.iec.cat/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DLeRoux = LE ROUX, Nicolas et al. (2026): *Dictionnaire*. <https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA: *Diccionari Normatiu Valencià*. València. <https: //www.avl.gva.es/lexicval/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DocLingGal = GLESSGEN, Martin (2016): *Documents linguistiques galloromans*. École Nationale des Chartes/ Université de Bolzano.

DPal·las = VALLÈS, Emili (1927): *Diccionari català-castellà-francès*. Barcelona: Llibres del Mirall, 1927.

DTarongí = TARONGÍ, Josep (1878): *Diccionari mallorquí-castellá*. Palma: Imprenta d'en Bartomeu Rotger. <https://bdlex.iec.cat/scripts/IniPresentacio.asp>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

DTerreros = Terreros, Esteban de (1987 [1786-1793]): *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes*, 4 vols. Madrid: Arco/Libros.

EEIF = *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, Consell d'Eivissa i Formentera. <http: //eeif.es/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

FRAGO, Juan A. (1984): «Las fuentes documentales aragonesas y el diccionario etimológico español de J. Corominas». *Archivo de Filología Aragonesa*, 34-35, p. 601-682.

CIGCMod = MARTINES, Josep / MARTINES, Vicent (dirs.), ANTOLÍ, Jordi / SÁNCHEZ, Elena(dirs. Adjunts): *Corpus informatitzat de la gramàtica del català modern*. Alacant: ISIC-IVITRA (Universitat d'Alacant). <http: //www.ivitra.ua.es>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

GINARD, Rafael (1960): *El cançoner popular de Mallorca*. Palma: Editorial Moll.

GONON, Marguerite (1968): *La vie quotidienne el Lyonnais d'après les testaments: XIVe-XVIe siècles*. Editor Paris: Les Belles Lettres.

GONZÁLEZ FERRANDO, José María (2018): *Glosario de términos técnicos, financieros, comerciales, contables, jurídicos y afines de los siglos XV-XVII*. Madrid: AECA, Asociación Española de Contabilidad y Administración de Empresas.

GUILLOT, Daniel / VAN DER MEER, Piet (2003): «Las familias *Agavaceae* y *Aloaceae* en la Comunidad Valenciana». *Flora Montiberica*, 23, p. 29-43.

GYSSELING, Maurits (1978): «Inleiding tot de toponymie vooral van Oost-Vlaanderen». *Naamkunde*, 10, 1-2, p. 1-24.

Häbler, Konrad (1902): «Das Zollbuch der Deutschen in Barcelona (1425-1440) und der deutsche Handel mit Katalonien bis zum Ausgang des 16 Jahrhunderts». *Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte*, vol. 11, p. 1-35, 352-417.

HOEBEKE, Marcel (1952): «De etymologie van Oudenaarde». *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 10, p. 32-49.

KINGSFORD, Charles L. (1925): *Prejudice and Promise in Fifteenth Century England*. Oxford: Clarendon Press.

LABBE, Philippe / COSSART, Gabriel (1672): *Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta quae nunc quarta parte prodit auctior*. París: Impensis Societatis Typographica Librorum Ecclesiasticorum.

LANGUET, Hubert (1699): *Arcana Seculi Decimi Sexti*. Halle: Impensis Joh. Friderici Zeitleri. Henr. Georgii Musselii.

LETTENHOVE, Kervyn de (1888): *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Phelippe II. Tome VI. Gouvernement du Duc d'Albe*. Brussel·les: Académie Royale des Sciencies.

LITTRÉ, Emile (1886): *Dictionnaire de la langue française. Supplément*. París: Hachette

LLOMPART, Gabriel (1996): «Botiguers i quincallaires a la pagesia de la Mallorca medieval». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 52, p. 179-208.

MADURELL, Josep M. (1961): «Testamentos e inventarios episcopales (Conclusión)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, 34 (2), p. 305-340.

MARTINES, Josep (2002): «L'aragonés i el lèxic valencià. Una aproximació». *Caplletra*, 32, p. 157-201.

MARTINES, Josep (2011): «*Punxar* i família, mossarabismes del català?». *Caplletra*, 51, p. 202-238.

MARTINES, Josep (2012): *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del «Diccionario valenciano» de Josep Pla i Costa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

MARTINES, Josep (2025): «Morceguello 'rata penada', aragonesisme del País Valencià?». *Revista de l'Academia aragonesa de la llengua*, 1, p. 75-110.

MIRALPEIX, Marta (2011): «Importació d'obres artístiques dels Països Baixos del Sud a Catalunya durant els segles XV i primera meitat del XVI». Projecte de recerca, Universitat Autònoma de Barcelona. <https://www.yumpu.com/es/document/read/13496486/2010-fi-b2-00055-miralpeixpdf-recercat>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

NOTIB = MIRALLES, Joan / GOMILA, Xavier / RIBES, Enric: *Nomenclator toponímic de les Illes Balears*. Institut d'Estudis Catalans. <https://notib.iec.cat/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

NÚÑEZ, Luis (1965): *Un registro de Cancillería de Carlos V. El manuscrito 917 de la Biblioteca Nacional de Madrid*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC).

ORELLA, José Luis (2016): «Relaciones mercantiles vascas entre la Edad Media y el Renacimiento». *Lurralde: Investigación y espacio*, 39, p. 107-198.

ORTEGA, Julio (1948): *España en Europa: al advenimiento de Carlos II*. Bilbao: Barquín.

PEDROLO, Manuel de (1967): *Totes les bèsties de càrrega*. Barcelona: Ed. 62.

PELLISSON, Paul (1729): *Lettres històriques*. París: Chez Jean-Luc Nyon.

PERAGALLO, Prospero (1890): «Due documenti riguardanti le relazioni di Genova col Portogallo trascritti e pubblicati dal socio». *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 23, p. 715-732.

RAUSELL, Francesc Xavier (2018): *Indumentària valenciana*. València: Diputació de València.

ROCCIA, Rosanna (2014): «Gli echi di Utrecht nel Castello Cavour di Santena». Dins MOLA DI NOMAGLIO, Gustavo / MELANO, Giancarlo (eds.): *Utrecht 1713. I trattati che aprirono le porte d'Italia ai Savoia*. Torí: Centro Studi Piemontesi Ca dë Studi Piemontèis, p. 581-622.

SÁNCHEZ GOZALBO, Angel (1980): *Repertorio de inventarios del Santuario de Nuestra Senora del Lledo*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.

SANS, Josep M. (2000): *Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SCHULTE, Aloys (1923): *Geschichte der Großen Ravensburger Handelsgesellschaft (1380-1530)*. Stuttgart/ Berlín: Deutsche Verlags-Anstalt.

SEGURA, MARIA A. / BARCELÓ, MARÍA (2013): «Inventari del botiguer Pere Ylari (1465)». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 69, p. 289-310

SERRA, Miquel (2021): *Pendents que arribin els conqueridors*. Barcelona: Empúries.

SESMA, José A. / LIBANO, Ángeles (1982): *Léxico del comercio medieval en Aragón (siglo XV)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.

STRADA, Famiano (1682): *Guerras de Flandes: primera decada, desde la muerte del Emperador Carlos V hasta el principio del govierno de Alexandro Farnese*. Colònia: Marc Michel Bousquet.

TOBELLA, Francesc X. (1882): *La atzabara (pita)*. Barcelona: Estampa de la Renaixensa.

Toponymisch Woordenboek = GYSSELING, Maurits (1960): *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, digitalització a càrrec de De Herdt, Tom & De Wolf, Jenne & Pauwels, Hugo & Wouters, Annelies & Van Loon, Jozef. Universiteit Antwerpen 2005–2008/ KANTL 2013. https://bouwstoffen.kantl.be/tw/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

VAN DURME, Luc (2015): «De toponymische elementen *aard*, *eerde*, *ert* (*art*), *hard*, *heerd*, *herde* en *hert*». *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, 87, p. 189-208.

VAN OSTA, Ward (1989): «De terreinwoorden aard, ort en egert». *Naamkunde*, 21, p. 100-135.

VCM = *Vocabulario de Comercio Medieval. Legado Gual Camarena*, <https://www.um.es/lexico-comercio-medieval/>. [Consulta: 2 de desembre de 2025.]

VIDOS, Benedek Elemér (1950): «Noms de villes et de procinves flamands et neerlandais devenus noms communs dans les langues romanes». *Estudios dedicados a Menendez Pidal*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, vol. 1, p. 165-194.

VENY, Joan (2011): «Sobre el mossarabisme *alatxa* (Sardinella aurita)». *Caplletra*, 51, p. 183-201.

VINYES, Ramon (1946): *A la boca dels núvols*. Mèxic: Col·lecció Catalònia.